

УДК 398.344(477+497.2)

БДЖОЛА У ТРАДИЦІЙНИХ УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ ТА БОЛГАР: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Уляна МОВНА

Інститут народознавства НАН України
пл. Ринок, 10, Львів, 79000
Відділ історії етнології

У статті у площині інтернетнічних зіставлень розглядається трактування образу бджоли в традиційних українських та болгарських уявленнях. Відзначається значна конвергентність цього трактування, зумовлена архаїчною спільнослов'янською підвалиною етнолокальних світоглядних традицій. Деякі вірування та перекази (сприйняття бджоли як священної істоти, сюжети про її створення Богом, про суперництво Бога та чорта, існування святих – покровителів комах) марковані експліцитним впливом християнської ідеології. Народна візія бджоли характеризувалася і певними хтонічними конотаціями, зокрема, її пов'язаністю зі світом мертвих. Обидва народи вірили, що бджолам можна завдати відчутної шкоди шляхом вривання. Разом з тим, у згаданих культурах спостерігалися і дивергентні погляди на бджіл, які вважаємо природним результатом процесу розвою кожної з етнічних традицій.

Ключові слова: етнографія, фольклор, бджола, Бог, чорт, світогляд.

Здавен людина приписувала бджолам сакральне значення: як донесли до нас давні писемні джерела, їх як продуцентів воску возвеличували вже у середньовічних джерелах (IV–V ст.). Одно з них містить таку характеристику бджоли: “Вона ніколи не відпочиває, якщо ти думаєш, що вона спить, помиляєшся; вона тихо обдумує, як влаштувати соти у вулику, а влаштувавши, працює день і ніч, щоб наповнити їх благословенним соком різних рослин. Вона знає, що працює не лише для себе самої, а й на користь всьому роду людському; вона несе світло у світ, роблячи віск”¹. У традиційних віруваннях європейських народів бджолі відводилося найпочесніше місце серед представників комашиного царства. Невтомна трудівниця, яка постачає мирян солодким наїдком, а церкву – воском, що горить на вівтарях на хвалу Господню, бджола у європейського простолюддя оточена не лише любов'ю, а й глибокою повагою як священне, миле Богу створіння². У Західній Європі бджолу повсюдно називали “Божою пташиною”³. Багатьма слов'янськими народами бджола сприймалася як свята комаха – “Божа твар”. Не становили винятку українці та болгар. Перші ставилися до бджоли як до священної істоти, за народним висловом, “Божої пташки”,

¹ Цит. за: *Сумцов Н.Ф.* Из сказаний о пчелах (по поводу сочинения Glöck'a: “Die Symbolik der Bienen”). Москва, 1893. С.181.

² *Клингер В.* Животное в античном и современном суевении. Киев, 1911. С.147.

³ *Бидерманн Г.* Энциклопедия символов. Москва, 1996. С.217.

“Божої мухи”, і мали її за невтомну трудівницю⁴, що підтримує певний зв’язок із Всевишнім. Цей зв’язок простежуємо у широко розповсюдженому переказі, за яким бджола просила Бога дозволу збирати поживу з цвіту. Бог дав їй усі квіти: “Ходи по світу, із усіх рік, із усіх берегів, і збирай Богу офіру (віск), і людям дай, і собі дбай”⁵. Бджола, за болгарськими народними уявленнями, комаха, благословенна Богом, його помічниця⁶.

Українці шанували бджіл насамперед за воскові свічки, які горіли в церквах перед іконами. За гуцульським висловом, бджола “робит віск Богови на віддяку, Сусови Христови на посвіт”. За народним переконанням, без бджіл не могла б відбуватися літургія, бо комахи працюють на хвалу Богу, доставляючи віск до церков; його здавна використовували у храмах як жертву, особливо приємну Господу⁷.

Українці заняття бджільництвом здавна розглядали як “Богоугодну справу”. Тому вважалося, що пасічництвом можуть займатися лише наділені високими моральними чеснотами люди, що знайшло вияв у давній народній традиції, яка гласила: “Аще кто пожелает иметь у себя пчел, подобает тому человеку быть во всякой чистоте, удерживаться от пьянства и быть податливому в церковь, милостивому к нищим и странствующим”⁸. У болгар бджола і все пов’язане з нею символізує добре начало. Займатися бджільництвом – означає робити добре діло. За його допомогою можна відволікати людей від недостойних занять⁹.

Українці особливо поважали бджолу за її працелюбство, за що її часто порівнювали з людиною. На думку болгар, життя бджіл, їх старанність у праці і плідність – позитивний приклад для наслідування¹⁰.

За українськими народними уявленнями, бджоли були створені Богом. Відомі численні легенди про божественну природу бджоли. Покутяни ще сьогодні оповідають, що, створивши бджолу, Бог призначив їй віку до кінця світу: “Як не стане бджіл, то не стане нас” (с. Бортники Тлумацького району Івано-Франківської області). Аналогічні думки про часову тотожність співіснування бджоли і людини вкладалися в Божі уста і мешканцями Полісся: “Буде дотуда жить, докуда буде світ існовать”¹¹. На Бойківському Підгір’ї побутувала легенда, що бджоли з’явилися Богу на славу, людям на пожиток з кишок св.Петра, які Христос вийняв з нього і повісив на гілці¹². Подібні перекази траплялися і в інших районах Галичини. Так, на Бібреччині¹³ розповідали, що скупа жінка, яка не захотіла впустити до себе на нічліг Ісуса Христа з апостолами, кинула каменем у св.Павла, внаслідок чого у нього на голові утворилася рана, в якій завелися червяки. Бог вибрав їх з рани і поклав у дупло старого дерева. На зворотному

⁴ Звичаї в с.Забрідді Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали, зібрані В.Кравченком. Житомир, 1920.С.23.

⁵ Кулиш П. Записки о Южной Руси. Санкт-Петербург, 1857. Т.2. С.33.

⁶ Зеленина Э.И. Из болгарской пчеловодческой терминологии. I // Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте. Москва, 1984. С.101.

⁷ Kolberg O. Chelmskie. Kraków, 1891. Т.2. С.174; Ястребов В. К поверьям относительно пчел // Киевская Старина. 1897. Т.57. С.66.

⁸ Цит. за: Сумцов Н. Очерки народного быта. Харьков, 1902. С.28.

⁹ Зеленина Э.И. Из болгарской пчеловодческой терминологии. I. С.101.

¹⁰ Там само.

¹¹ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва, 1997. С.449.

¹² Франко І. Людові вірування на Підгір’ю // Етнографічний збірник (Львів). 1898. Т.5. С.251; Франко І. З уст народа. Легенда // Житє і Слово (Львів). 1894. Кн.5. Т.2. С.181.

¹³ Gustawicz B. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1881.Т.5. S.157.

шляху Христос звелів св.Павлу заглянути в це дупло, де він побачив мух, які виробляли солодоші. Мухи виявилися бджолами, а солодкий продукт – медом.

В етіологічних легендах українців і болгар про бджіл є сюжет про суперництво Бога та чорта. За переказом з тернів Сокальщини, Господь створив бджіл, а чорт, спробувавши солодкого меду, задумав аналогічну комаху і за кілька днів змайстрував осу, але вона не хотіла робити меду. Розсердився чорт і розірвав осу навпіл. У цю хвилину йому сійнула думка: “Нехай жалить людей”, і зліпив дві половинки осі докупи. Тому оса виглядає, ніби перев’язана навпіл. Походження бджолиного меду легенда пояснює тим, що св.Павло поранив шматком кинутого сухого хліба руку Ісуса і крапля його крові впала на хліб. “З цього хліба і крові моєї, – сказав Христос, – буде найсолодша пожива для людини”. У ту ж мить хліб перетворився на медовий щільник¹⁴.

Болгарська космогонічна легенда про одруження Сонця проливає світло на бджолу як благословенну Господом комаху. Якось Бог вирішив одружити Сонце, але чорта на весілля не запросив. Тоді той, їдучи верхи на зайці повз Боже житло, засміявся і щось тихенько пробурмотів. Бог навздогін послав бджолу, яка підслухала слова диявола: “Який нерозумний Господь, що хоче одружити Сонце. Навіть сьогодні, коли воно одне, влітку вигорає трава, а коли в нього народяться діти, вони спопелять усе живе”. Коли чорт запримітив присутність бджоли, він випустив у неї стріли і поранив у попереk. Господь, дізнавшись про все, відмовився від думки одружити Сонце, а бджолу за перенесені страждання благословив і перетворив її виділення на мед та віск; вони набули цілющих властивостей і магічної сили¹⁵. Бджола виступає посередницею між Богом і Сатаною і в інших болгарських переказах. В одному з них йдеться про те, що Бог, сотворивши землю занадто великою, послав бджолу до диявола, щоб дізнатися, як вчинити. За порадою Сатани, Він почав бити землю, внаслідок чого утворилися гори¹⁶; в іншому випадку земля перестала рости¹⁷.

Видається правдоподібним, що звичайні українські епітети бджоли “свята”, “Божа” – походять від вживання воску на церковні свічки або від легенд про причетність Бога до її появи. У болгар існує й інше пояснення святості бджіл – їх походження пов’язувалося з потом Ісуса¹⁸.

В етнографічних джерелах XIX–початку XX ст. і матеріалах сучасних польових пошуків, що стосуються бджільництва українців, простежуються різні варіації відомих у багатьох народів анімістичних поглядів, що бджоли наділені душею, що вони можуть породити людину, що духовна сутність людини після її смерті набуває видимого образу бджоли. У великому функціональному спектрі українських народних світоглядних уявлень важливе місце, зокрема, займало міфічне значення бджоли як символу душі. Бджоли, подібно до інших крилатих комах, дали свій образ для уособлення безсмертної душі людини¹⁹. Як і українці, болгари вважали, що душі праведних людей перетворюються у бджіл, тому потрапляють у рай²⁰. Бджола як комаха

¹⁴ Siewiński A. Bajki, legendy i opowiadania ludowe zebrane w powiecie Sokalskim // Lud (Lwów). 1903. T.9. Zesz.1. S.73.

¹⁵ Иванов И. Богомилски книги и легенди. София, 1970. С.348–349; Георгиева И. Българска народна митология. София, 1983. С.18; Маринов Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. София, 1994. С.170–171.

¹⁶ Георгиева И. Българска народна митология. С.29.

¹⁷ Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. София, 1994. С.8.

¹⁸ Вакарелски Хр. Етнография на България. София, 1977. С.419.

¹⁹ Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу. Київ, 1992. С.239.

²⁰ Маринов Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С.171.

“чиста і твереза”, як сотворіння, яке “любить повертатися”, служить, за висловом Ф.Крейцера, “розрадним символом безсмертя душі”, образом душі, яка “сходить в юдоль земну, але живе тут буттям праведним і святим й повертається на свою первісну батьківщину”²¹. Покутяни, уявляючи душу в іпостасі бджоли, ставили для неї напій (горнятко меду) ще тоді, коли покійний лежав у хаті²². Прийшовши з цвинтаря після похорону, на цілу ніч сідали пильнувати душу померлого і ставили на стіл розведений мед (ситу, канун) українки Волині та Полтавщини; вони були певні, що душа у вигляді бджоли обов’язково прилетить пити приготований для неї напій. Після виходу з тіла його духовна субстанція протягом трьох днів постійно перебувала в домі, де тіло померлого, харчуючись залишеним для неї медом²³. На Харківщині вважали, що душа небіжчика, сорок днів ходячи по митарствах, навідувалася у свою земну оселю, тому на вікні в хаті покійника постійно стояв мед, щоб полегшити їй гіркоту страждань²⁴. Значне ареальне поширення поглядів про бджолу як душу засвідчують дані з Болгарії. Її мешканці на Трійцю слухали, як гудуть бджоли, вважаючи, що це душі їх померлих родичів²⁵. Ідея бджоли-душі, очевидно, підказана крилатістю цієї комахи, яка дозволяла їй вільно ширяти в повітрі, подібно до тіней померлих. Але зі всіх крилатих комах лише бджола залишила глибокий і тривкий слід у похоронній обрядовості. У цьому контексті слід відзначити прадавні міфологічні уявлення про тісний зв’язок бджоли із сферою потойбічного – їй притаманні яскраво виражені хтонічні риси (дотичність до просторового низу – землі, зв’язок зі смертю та душами померлих).

До системи традиційних українських народних переконань належить віра у провидчий дар бджіл, які можуть передбачати ті чи інші події (наприклад, смерть). На Покутті існувало повір’я, що коли пасічнику дуже рояться бджоли, які згодом нанесли багато меду, то “вони так тому стараються, бо то уже послідній раз для свого газди”²⁶. З уявленнями про бджіл-душ пов’язана і роль комах як провісниць смерті у тлумаченнях снів українцями: “Як сняться пчоли – то смерть” (с.Верхні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл.)²⁷; “як сняться пчоли, особливо в улею неживі, мусить хтось найближчий у родині померти” (с.Ропиця Руська Горлицького повіту)²⁸; “пчоли – гето смерть” (с.Озерськ Дубровицького р-ну Ровенської обл.); “руй іде, коло хати пчоли – покойник буде там” (с.Журба Овруцького р-ну Житомирської обл.); “пчоли – до смерті: як пчоли ідуг, летят у окно – то смерть” (с.Копачі Чорнобильського р-ну Київської обл.); “як бджоли присняться – то к умерущему” (Харківщина)²⁹.

На протипагу українцям, трактування бджіл у сновидіннях болгар не має чітко вираженого негативного змісту. Воно характеризується певною амбівалентністю –

²¹ Клингер В. Животное в античном и современном суевении. С.4.

²² Mroczko K. Śniatyńszczyzna // Przewodnik Naukowy i Literacki. Lwów, 1897. Т.17. S.593.

²³ Беньковский И. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа // Киевская Старина. 1896. Т.54.№ 9. С.257; Милорадович В.П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1897. Т.16. С.170.

²⁴ Иванов И. Очерк воззрений крестьянского населения Купянского уезда на душу и загробную жизнь. Харьков, 1909. С.9.

²⁵ Георгиева И. Българска народна митология. С.127.

²⁶ Михайлицький О. Похоронні звичаї й обряди в с.Тростянці Снятинського повіту // Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник (Львів). 1912. Т.31–32. С.303.

²⁷ Дем’ян Л. Похоронні обряди і вірованя // Подкарпатська Русь. Ужгород, 1926. Ч.5. С.109.

²⁸ Перейма Т. Похоронні звичаї і обряди с.Ропиця Руська Горлицького повіту // Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди в с.Тростянці Снятинського повіту. С.203.

²⁹ Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции. С.454–455

бачити бджолу у сні, коли вона не вжалила, – на добро, а коли вжалила – на зло³⁰. Натомість, роїння бджіл уві сні означає великий прибуток³¹.

Українці вірили, що негативний вплив на бджіл могли чинити люди, наділені лихим оком, “уречливі”, які зурочували комах. Лихе око – досить складний і цілісний комплекс народних вірувань, в основі яких лежить переконання, що людина може усвідомлено або мимохіть завдати шкоди іншій людині або її майну, тільки глянувши на неї чи на майно, або ж висловивши похвалу. Вроки – це небезпека, що таїться у погляді, який посилає певне око; у цій системі переконань сконцентроване уявлення про матеріальність чи навіть тілесність погляду. Шкодою може бути хвороба, смерть чи руйнування. Як правило, напад лихого ока провокують щаслива доля, добре здоров’я чи краса жертви. Комплекс вірувань у лихе око поширений у всьому індоєвропейському та семітському світі³².

За спостереженням українців, атаковані лихим оком бджоли починали сильно жалити, при роїнні не хотіли сідати, могли загинути, переставали плодитися, втрачали матку, не приносили меду, втікали з пасіки, загалом, переставали “вестися”. Аналогічно болгари стверджували, що коли бджоли жалять і гинуть, чи покидають вулики, то це означає, що їх хтось врік³³. Віра у шкідливий вплив недоброго ока у населення Карпат і Прикарпаття проявлялася у забороні при передачі бджіл давати їх у руки: “в руки матку не дам, а винесу за пасіку і покладу на дорогу, бери не від мене, а з дороги, бо інакше зведуться бджоли і не буде меду”. На Бойківщині при продажі бджіл гроші за них прийнято було кидати на землю, а щоб при цьому не позбутись комах, промовляли: “Що тобі – то мені, що мені – то тобі” (с. Крушельниця Сколівського району Львівської області). Близька за змістом примовка при аналогічній операції купівлі-продажу побутувала у поліських пасічників³⁴.

Згідно з загальноприйнятою в європейській антропології першої половини ХХ ст. теорією лихого ока, воно є універсальним вираженням заздрощів. Однак, на думку пізніших дослідників, самої лише заздрості як компонента цілого комплексу лихого ока недостатньо, щоб пояснити весь комплекс з усіма його деталями³⁵. Сучасна народознавча думка трактує лихе око як самостійну семантичну одиницю, що входить в архетипну модель світу. Очі сприймаються як “вхід” у внутрішнє, заховане, потаємне у людині, в його душу, а в кінцевому підсумку – в інший світ, звужений до меж людського тіла. Відомий символі “око = вікно в потойбічний світ” розкриває універсальність впливу лихого погляду як каналу одностороннього зв’язку зі злом, шляху, який веде до кожної людини і до всього, що їй належить. Цим каналом може транслюватися будь-яка негативна інформація, тобто спричинитися будь-яка шкода³⁶.

Така інтерпретація механізму вроків актуалізує набір достатньо простих методів боротьби з ними. Вони складаються з превентивних засобів, котрі вибираються в рамках бінарної опозиції видимий/невидимий. Найбільш надійний спосіб – приховати,

³⁰ Зеленина Э.И. Из болгарской пчеловодческой терминологии. I. С.101.

³¹ Маринов Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С.171.

³² Дандес А. Сухе та мокре, лихе око. Есей про індоєвропейське та семітське світобачення // *Thanatos*. Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск ж-лу “Народознавчі Зошити”. Львів, 1996. №1. С.132.

³³ Зеленина Э.И. Из болгарской пчеловодческой терминологии. I. С.102; Денчев В. Народното пчеларство в северо-източна България през XIX в. // Първи конгрес на българското историческо дружество. 27–30 януари 1970 г. София, 1972. Т. 2. С.158.

³⁴ Полесский этнолингвистический сборник. Москва, 1983. С.143.

³⁵ Дандес А. Сухе та мокре, лихе око. Есей про індоєвропейське та семітське світобачення С.134.

³⁶ Байбурина А.К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. Санкт-Петербург, 1993. С.206; Цивьян Т.В. Защита от дурного глаза: пример из албанской традиции // Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Заговор. Москва, 1993. С.166–167.

замовчати, не виставляти напоказ. Але якщо неможливо приховати, застосовувався маневр відволікання – на огорожі пасіки прикріплювали яскраві або незвичайні предмети, як от опудало, пасічницький капелюх, шматок червоної тканини, відомий сильними апотропеїчними властивостями часник та інші, які “брали на себе” лихе око (поширений метод підміни, переведений у візуальний код). З аналогічною метою українці різних етнографічних районів (Карпат, Прикарпаття, Полісся) вивішували на пасіці кінський череп, який мав охоронну властивість, щоб погляд спершу ковзнув по ньому, а вже потому зупинився на вуликах³⁷. Використання цього засобу як пережитку давнього звичаю виставляти частину принесеної в жертву тварини, зокрема череп коня, корови, собаки чи вовка, широко практикували і болгарські бджолярі³⁸.

Стержем усього комплексу ритуальних дій, пов’язаних з вряками, була взаємодія вогню (розжарених вуглин) і води. Українці не становили винятку – “скидання вогню” і окроплення бджіл свяченою водою практикувалося як магічна операція. Згаданий обряд етнографи зафіксували у багатьох слов’янських народів, зокрема, болгар. У випадку врячення бджіл болгарські пасічники лікували їх шляхом гашення вуглин водою³⁹. Вогонь і вода як першоелементи світу в системі сакральних цінностей є найбільш радикальними засобами очищення, знищення зла, і полярними, відповідно до своїх полярних властивостей. Тут вони діють спільно і, згасивши очищувальний вогонь, освячена вода посилює свої магічні властивості⁴⁰. Отже, народне світобачення поєднувало в собі як розуміння реальних очищувальних властивостей води, так і глибоку віру в її цілющу, живильну і охоронну силу. Згодом у християнській релігії уявлення про живильну міць води поступилися місцем вірі у святість охрещеної води. Освячена вода, яку почали застосовувати з ритуальною метою, стала універсальним засобом позбутися злих сил, вроків та недуг.

Отже, існує стійке вірування в магічну силу недоброго погляду, хоча окремі інформатори – українські горяни і прикарпатці, не заперечуючи його шкідливого впливу на людей, скептично ставляться до нього стосовно бджіл: “Лихе око не бджолу, а людину тне, як дивиться”, з “очей” могла би бджола втікати, не можна бджіл врякти” (с. Тухолька Сколівського району, с. Любша Жидачівського району Львівської області, с. Джурів Снятинського району, с. Перекоси Калуського району, с. Павлівка Тисменицького району, с. Козина Галицького району Івано-Франківської області). Етнографічні фіксації наведеного уявлення охоплювали і терени Болгарії. У болгарському фольклорі здавна існувало поняття – лява пчела, тобто “бджола, недосажна для злих духів”. Про неї згадувала різдвяна колядка:

Кошари се изроили:
 Все кошари, все леваци;
 Всяка пчела, лява-пчела,
 Всяка носи на ножица,
 На ножица по лъжица,
 На главица по паница,
 Всяка носи по жълтица⁴¹.

³⁷ Архів ІН НАНУ. Ф.1. Оп.2. Спр.435. Арк.20; Спр.436. Арк.12; Спр.448. Арк.28; Доклад, читаний в економічній секції Общества исследователей Вольни пчеловодом-любителем К.А.Бордычевским // Труды Общества исследователей Вольни. Житомир, 1902. Т.1. С.163.

³⁸ Вакарелски Хр. Добруджа. София, 1964. С.48; Денчев В. Народното пчеларство в северо-източна България през XIX в. С.157–161.; Георгиева И. Българска народна митология. С.49.

³⁹ Зеленина Э.И. Из болгарской пчеловодческой терминологии. I. С.99, 102.

⁴⁰ Цивьян Т.В. Защита от дурного глаза: пример из албанской традиции. С.168.

⁴¹ Маринов Д. Народна вярта и религиозни народни обичаи. С.171.

Опікуном бджіл українці Карпат, Прикарпаття і Полісся, на відміну від населення інших етнографічних районів України⁴², визнавали св.Олексія – “Божого чоловіка, який доглядає бджіл”; тому в день їх патрона (29 березня н.ст.), якщо дозволяла погода, дуже корисним, на їхню думку, було вперше винести вулики з зимника надвір і розставити на пасіці. Карпатські горяни в день покровителя працюючих комах, випустивши бджіл на обліт, за їх польотом судили, який буде цього року медозбір⁴³. Св.Афанасій (Атанас) вважався патроном бджіл у деяких місцевостях Болгарії⁴⁴. У родопських болгар охоронцем бджолярів виступав св.Харлампій. У деяких селах в районі Пештери особливою поважаним серед пасічників був св.Ігнатій Богоносець. У цей день бджолярі стріляли з рушниць для кращого роїння бджіл, а в їхніх домівках горіла воскова свічка, яка “допомагала” комахам⁴⁵. Заступником бджільництва у болгар був і св. Прокопій (“Прокопи пчелар”). У день його пам’яті (8 липня) дружини пасічників пекли дві обрядові хлібини – “боговицу” і “свтець” на честь св. Прокопія, відносили їх до вуликів, курили в них ладаном і намазували медом. Після літургії жінки ділили хлібинами в надії, що бджоли добре роїтимуться й нанесуть багато меду. В минулому в деяких ломських селах з цього приводу влаштовували загальносільський курбан на честь бджіл (різали овець і готували багату трапезу, а священник окроплював вулики свяченою водою). В Странджа і на східних схилах Родопів св. Прокопія називали “Прокоп”⁴⁶. На півдні Болгарії заняття бджільництвом приписували Богородиці, яку вважали покровителькою бджіл та їхніх власників. Останні в свято Успіня Богородиці (15 серпня) обкурювали вулики і освячували в церкві медяну піту, яку згодом роздавали близьким за здоров’я та благополуччя комах.⁴⁷

Розгляд фактологічного матеріалу в площині інтеретнічних зіставлень засвідчує, що народні трактування бджіл українцями та болгарями загалом відзначаються значною конвергентністю; така спорідненість обумовлена прадавньою спільнослов’янською основою етнолокальних світоглядних традицій. Аналіз образу бджоли у названих етносів дає можливість виявити його спільні риси. До них належали – сприйняття бджоли як святої, благословенної Богом істоти, його креативна роль щодо комах, легенди про суперництво Бога і чорта, опіка святих над бджолами, магічне використання освяченої води, що позначені експліцитним впливом християнської ідеології. Водночас, народні уявлення про бджолу характеризувалися наявністю і певних хтонічних ознак, зокрема, її пов’язаністю з потойбічним світом і душами померлих. Велику повагу викликали робочі властивості бджоли, а її старанність у праці вважалася гідною наслідування. Обидва народи вірили, що бджолам можна завдати шкоди шляхом врікання – володіння лихим оком, від якого пасічники захищалися відповідними магічними засобами. Разом з тим, у згаданих культурах спостерігалися і дивергентні погляди на бджіл, які вважаємо природним результатом самостійного розгортання кожної з етнічних традицій, для яких притаманні питомі прикмети та тривала консервація багатьох елементів архаїчного світогляду.

⁴² *Сумцов Н.* Из сказаний о пчелах (по поводу сочинения Glöck'a: "Die Symbolik der Bienen"). С.181; Малороссийские пчеловодные обряды и заговоры // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Харьков, 1902. Т.1. С.407; *Бабенко В.А.* Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. Екатеринослав, 1905. С.79.

⁴³ *Schnaider J.* Lud peczeniżyński. Szkic etnograficzny // Lud. Lwow, 1907. Т.13. Zesz.1. S.28; *Белла О.* Обичаї в с.Жукові під час великого посту // Подкарпатська Русь. Ужгород, 1929. №5. С.120.

⁴⁴ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Москва, 1973. Т.1. Зимние праздники. С.280.

⁴⁵ Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. С.96, 86–87.

⁴⁶ *Маринов Д.* Народна вяра и религиозни народни обичаи. С.678–679; *Попов Р.* Кратък празничен народен календар. София, 1993. С.59–60.

⁴⁷ *Попов Р.* Кратък празничен народен календар. С.66; Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. С.111, 113.

**A BEE IN TRADITIONAL UKRAINIAN AND BULGARIAN BELIEFS:
THE COMPARATIVE ANALYSIS**

Uliana MOVNA

Institute of Ethnology of Ukrainian National Academy of Science
10, Rynok, Sq., Lviv, 79000
Department of History of Ethnology

The article investigates the traditional interpretation of the image of a bee in the Ukrainian and Bulgarian beliefs in the surface of interethnic comparisons. This interpretation is marked for the considerable convergence. Such likeness is caused by ancient all-slavonic base of ethnocultural world-outlook traditions. Some folk beliefs and legends (perception of a bee as a sacral creature, topics about its' creating by God, about the rivalry of God and Devil, about Saints' patronage of insects) are marked by explicit influence of the Christian ideology. The folk vision of a bee is also characterized by certain chthonic connotations, in particular its' connection to the world of dead. Both people believed that bees could be damaged by spoiling. At the same time, both cultures have divergent opinions about the bees, which should be considered as conformed result of each of ethnic traditions.

Key words: ethnography, folklore, bee, God, devil, world outlook.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.02.
Прийнята до друку 24.01.03.